

Ключевые слова: этногенез, создание национального государства, украинская национальная идея, ревизионизм, очернительство, русификация.

In a condensed form the historiographic analysis of the selected works of the newest revisionists of history of Ukraine – O.Buzyna, O.Karevin, V.Luchko, S.Udovyk and others – is given in the article. Main attention is concentrated on the questions of creation of the Ukrainian state and forming of nation.

Keywords: ethnogeny, creation of the national state, Ukrainian national idea, revisionism, slanderous, russification

Олена БОРЯК
Київ

РОЛЬ БАБИ-ПОВИТУХИ У ВІЩУВАННІ ДОЛІ ДИТИНИ (кінець XIX – початок XX століття)

У статті аналізуються прозові наративи у формі фабулатів, записані під час польових досліджень. Їх стрижнем є уявлення про здатність баби-повитухи наперед віщувати долю дитини, яку вона "прийняла". Подібні сюжети вказують на її статус як "знаючої" людини, свідчать про її "обраність", зв'язок із потойбічним світом, тобто визначають її причетність до низки міфологічних персонажів.

Ключові слова: баба-повитуха, доля, провидіння, передбачення, прикмети, дітонародження, вікна/двері (як канал зв'язку), потойбіччя, міфологічний персонаж.

Сюжет наділення людини долею є добре розробленим на рівні класичної міфології. Дослідниками послідовно аналізувалися образи божественної долі – вони головним чином зводилися до мотиву її подання божеством за допомогою прядіння (та ткання) – згадаймо про Гомера, який вказував на жіночих богинь, що прядуть і розрізають "нитку життя". Серед образів виокремлювалися богині долі – римські *ларки*, які прядуть та обрізають нитку життя ("...усе, що відбувається, справа їх веретена, і усі події відбуваються так, як вони із самого початку їх виткали!"); грецькі *мойри* (буквально – 'частина', 'доля'), які надають кожному його "долю" при народженні. Так, на о. Родос (Греція) й досі побутує повір'я про сім мойр – жіночих міфологічних істот, які на сьомий день після народження дитини приходять визначати її долю. Для них спеціально готували так звану "алеврею" – солодку страву із борошна та меду, яку залишали на ніч на столі – вважалося, що у такому випадку мойри визначають для дитини солодку долю². За повідомленням Платона, матір'ю мойр є богиня необхідності Ананка, яка тримає на колінах веретено; за іншою версією – Феміда, яка пророкує майбутнє³. У вигляді нитки прядуть долю хеттські богині, скандинавські норни тощо. Образ "вещої жони", що "тче кросна" відображений у муромській легенді про князя Петра: його дружина Февронія знала хвороби, вміла їх лікувати (й шептати), а, головне – володіла даром пророцтва⁴. Усіх їх об'єднує спільна функція – вони виступають творцями "нитки життя", "нитки людської долі".

Подібні сюжети були предметом розгляду й дослідників слов'янської міфології, зокрема – О.Веселовського⁵, І.Срезневського, О.Потебні. Образ божественної долі вони переважно пов'язували із міфічними *рожаницями*. Як *дів життя* розглядав рожаниц Срезневський; на

основі етимологічного аналізу слів, він не виключав можливі паралелі з римськими парками (*parca, pario, partus* – 'народжую', 'народини'), проте визнавав: "...які із богинь слов'янських належали до Рожениць, на це питання ще не можна відповісти, уже тому, що про богинь слов'янських взагалі відшукано ще дуже мало даних"⁶. Потебня дарувальницю життя, творця "нитки долі" бачив у такому божестві як Мокош⁷. У новітні часи, завдяки працям А.Байбурина, М.Толстого, С.Толстої, А.Журавльова, Г. Кабакової уявлення про долю досліджувалися переважно у сфері міфу.

Ще наприкінці XIX ст. спробу класифікувати різноманітні відомості про долю, опираючися на записані в Куп'янському повіті Харківської губернії народні оповідання, зробив Петро Іванов⁸. У "строкатій мішанині" уявлень він виокремив кілька ідей – доля як *природжена* (материнська), *випадкова* (батьківська) та *присуджена* (доля Божа, фатальна), а також образні уявлення про долю як "душу предків" та "душу людини". Наявний емпіричний матеріал свідчить, що у східних слов'ян образ долі вимальовується аж ніяк не "блідом" (як зауважував згодом М.Толстой⁹). У слов'янській міфології Доля була втіленням щастя, вдачі, які даруються людям, зокрема – Божеством. Долю можна побачити, її можна підкорити, нею можна обдарувати; на неї можна вплинути, зокрема – примусити працювати на себе; нею не тільки наділяють, вона також і віднімається, її позбавляються та перерозподіляють; поширеними є сюжети про її перевертність, про Долю-ангела тощо¹⁰. Її обсяг і характер (за ознакою добра/погана) залежать від різних обставин; у деяких випадках людина сама вибирає ту чи іншу долю. Нарешті, під *долею* розуміється також частина загальної долі, якою при народженні наділявся новий член громади. Поруч із доброю долею як персоніфікацією щастя у фольклорних текстах виступає її антипод – Недоля (Лихо, Біда, Злидні).

Слід зауважити, що в українській мові лексемою 'доля' означається доля і як життєве призначення (російською *судьба*), і як її персоніфіковане втілення ("Доля виряджає людську долю"), її дух. Вона також може бути призначена вищим судом, а отже виступає як талан, присуд, а певною мірою й жереб¹¹. Цей міфологічний сюжет мав майже універсальний характер: українське, російське, болгарське 'суд', 'судці', 'судениці'; сербо-хорватське 'усуд', а також 'сојелуса', 'сијелуса'; чеською 'sudice'; російською 'судинушка' (у голосіннях). Вони також постають як персоніфіковане втілення долі в образі міфологічних істот як жіночої, так і чоловічої статі.

Уявлення про "присудження" долі дитині було відоме, зокрема, гуцулам. За повідомленням П.Шекерик Дониківа, "застівне" вікно закривали так, щоби у нього увійшли 12 судей, які судитимуть долю дитині – як вона буде жити, якою смертю помре, вони ж визначали їй зорю на небі. З народженням дитини суд завершувався, і судді йшли геть¹². Згідно записам В.Шухевича, долю дитини визначав 12-й – найстарший з "судців"¹³. Подібні мотиви ми знайдемо, зокрема, в болгарській, сербській традиціях¹⁴. Географічна поширеність цих мотивів свідчить про загально-індоєвропейські корені уявлень про долю¹⁵.

Слід нагадати, що ідея долі з часом зі сфери міфу перейшла у сферу філософсько-теологічного вчення, а концепція "провидіння", "призначення", поняття "фортуни" стали надбанням європейського середньовіччя. Ідея Божественного "промислу" або "провидіння", коли усе суще детерміновано волею єдиного та всемогутнього Бога стала ключовою у християнстві. Цей мотив знайшов відображення й у народних переказах, в яких оповідалося як Бог сортував лозинки: "...це цьому пара, а цьому таке ото родиться, значит йому така доля – шось чи втопиться, чи буде таким багатим"¹⁶; в момент народження "янгелика" його долю пророкують ангели¹⁷. Видається, що до цього переліку важко що-небудь додати. Якщо тільки не згадати про ще один персонаж традиційної народної культури – бабу-повитуху, якій приписувалася безумовна здатність віщувати майбутню долю її онучка. Проте її постать в статусі пророкиці наразі не отримала всебічного розгляду.

Певні передбачення, які спиралися на різного роду прикмети, робилися нею ще до народження дитини, на етапі вагітності жінки. Йшлося, насамперед, про визначення долі дитини за ознакою буде жива/нежива. Усі вони базувалися на фізіологічних ознаках, були відомими серед жіночої спільноти – взагалі, й повитух, зокрема. Віщування долі дитини за обставинами появи останньої: за порою року (восени – буде багатою, влітку – сердите, взимку – роботяще); погодою (у ясний день – буде доброю і веселою, в заметіль – п'яницею, вором або

злодієм), календарем (уроджена на велике свято – нещаслива, зокрема, на Благовіщення – буде юродивою¹⁶), днями тижня (в понеділок родяться віщуни, в четвер – богачі, в п'ятницю – нещасливі, у неділю – гультяї), розташуванню зірок, місяця ("...дівчинка твоя буде бездітна – таке предрікла [баба], тому що ні молодого, ні старого місяця немає на небі"¹⁹); часом появи дитини у межах доби (вранці – щаслива; вдень – сердита, вночі – не має щастя²⁰) тощо, – мали поширення в народі. Інша річ, що повитуха, уже в силу її ремесла, розглядалася як чи не основний професійний (до того ж доступний!) знавець і, одночасно – пророчиця у такого роду справах, адже в пісні до неї зверталися:

На тобі, бабусенько, сім мір полотна,
Повороти, бабусенько, коло мого живота.
На тобі, бабусенька, коробочку клоча,
Скажи, скажи, бабусенька, чи приведу хлопця?²¹

Щодо долі породіллі, баба мала певні "повноваження", проте вони зводилися до однієї базової опозиції життя/смерть. У пісні, яку куми співали на хрестинах, породілля зверталася до повитухи зі словами:

Ой, бабусю моя гордая,
Родільо моя трудная,
На тобі, бабусеньку, мірку жита,
Скажи, скажи, бабусинько, чи буду я жити?²²

Із початком "мук" у породіллі, обрядодії, які здійснювала повитуха, набували відтінок важливості, священнодійства. Адже, як зауважував етнограф П.Іванов, спираючись на свої спостереження, баба, подібно до священика, мала близькі стосунки з "вищим" світом, і отримувала особливий дар передбачення долі своїх "прийомних" онуків²³.

Не дав мені Господь долі!
Чи такі куми прийшли,
щастя-долі не принесли
Чи така баба брала,
щастя-долі не вгадала?²⁴

Для повитухи бачення долі/недолі немовля у перші хвилини життя зводилося до кардинального питання – чи буде воно жити. Номінація *життя* могла підмінитися прикметником *щасливе*, а деінде доповнюватися іншими характеристиками. Увесь набір "вісників"-прикмет передбачав насамперед уважне зовнішнє спостереження за рухом плоду та первісний огляд тіла немовляти – його голови, а також окремо – очей, носа, рук, ніг, волосся та нігтів: як перед родами перш піде цвіт, то те дитя вмере; "якщо народиться обличчям вниз – скоро помре, верх – буде довговічним"²⁵; як обмотане пуповиною – буде воєнним, священиком або суддею; як кругленькі куточки коло очей, то вмере, а довгенькі – буде жити; як поперек носа стоїть синя жила, то вмере, а як носик біленький – житиме; з довгим волоссям – помре, з волоссям на руках і ногах – буде щасливим; де на ножці є белиє плямки, то буде жіць, а як нема, то умре; "а як зірне в очі, і окажущя ляльки в очах, то буде щасливе і живе буде"²⁶ – цей перелік можна було б продовжити²⁷. При наявності такого розмаїття прикмет не йдеться про невизначеність, недоступність, невидимість ознак, що віщували життя/смерть. Актуальним було лише їх знання, точніше – вміння їх тлумачити. Бабка, безумовно, у цій сфері була не просто "знаючою" – вона була носієм такого роду прикмет, заборон і правил та їхнім охоронцем: "Вони, ті бабушки, вродьоні такі були, десь передано їм було"; "...є такі баби, що у них є таке понятіє"; "...баби примічали"²⁸.

Будь-яка повитуха налаштовувалася на добро й всіляко намагалася уже з перших хвилин життя молитвами-побажаннями та ритуальними діями забезпечити перевагу позитивних сил. Її перші дії та рухи: відтинання пуповини на гребені/сокирі, пильнування відстані, на якій

відтиналася пуповина (хлопчиків – на більшій, дівчинці, відповідно – меншій); перев'язування "матьоркою", щоб дитя, як виросте, не було безплідним (використання плоскіного прядива накладало на повитуху великий гріх!)²⁹; уважне поводження з послідом ("...щоби "ощасливити" малечу, бабка пускає місце у воду, а якщо "чарівниця" – закопує у гній"³⁰); маніпуляції з дитиною, зокрема – піднімання її до сволюка; зустрілася й така згадка: "одна жонка в Глінном, то вона держить над ротом: вгадує скількі дзіця лет будзе жіць, як подиме"³¹; перша купіль немовляти (із спеціальними формулами-побажаннями); прикладання його до материних ніг – "щоб слухняний був", а також до печі, покуті – "щоб був начальником"³² тощо – усі ці численні дії мали стійку мотивацію кореляції долі, забезпечення її щасливого "сегменту".

Принагідно зазначу, що під час пологів актуальним ставало передбачення майбутньої долі також і породіллі, але виключно стосовно прогнозів щодо її плідності/неплідності, кількості дітей, які ще мають народитися. Йдеться про систему добре вироблених у кожній місцевості приписів, зокрема, щодо виду прядива, яке бралось повитухою для перев'язування пуповини (за ознакою льон/коноплі, матірка/плоскінь); кількості вузлів, які зав'язувалися на пуповині ("зав'язати два, то через два роки зав'яжеться [дитина], а як три, то через три"³³); відстані між вузлами пуповини за якою вираховували час до майбутньої вагітності; її зовнішнього вигляду ("дуже манюньке [гудзики на пуповині] – то буде в неї аборт, а як отаго [трохи розводить руками – О.Б.] – то буде дитина"³⁴); кольору вузлів, за яким також прогнозували кількість дітей та їхню життєздатність³⁵. Можливо, тут мала місце певна аналогія із "мотузкою яєць", яку знаходили у тілі курки. Цікаво, що подібні "віщувальні знаки", наприклад, якщо вузли на пуповині червоні – будуть народжуватися хлопчики, білі – дівчата, були відомі ще за часів Авіценни³⁶. Зовнішній вигляд дитячого посліду ("баба знала по місцю скількі буде дітей"³⁷), а також низка спеціальних маніпуляцій з послідом віщували долю породіллі як майбутньої матері: на його внутрішньому боці рахували вузли – стількі ще у породіллі народиться дітей³⁸; "...дитяче місце вивертало дном вверх"³⁹ (якщо ж покласти плідною поверхнею вниз, жінка вже не буде "водити" дітей; подібне мотивування щодо закопування посліду під порогом хати) тощо. Робили ще й так: проти сонця обсіпали зернами й у такому вигляді закопували послід в землю⁴⁰ – щоб не мати більше дітей; на його плідній поверхні відрізок пуповини складали кружалом: як обійде по краю місця три рази – жінка буде мати не менше, ніж п'ятеро дітей, а як пуповина виявлялася короткою – "годі водити дітей"⁴¹.

Але уявлення про долю були насамперед тісно пов'язані зі сферою духовного: доля *априорі* існує у "віртуальному" світі (кажучи словами інформаторки: "...він не родився, а для нього, для дитини, вже була відкрита планета"⁴²), а отже йдеться лише про її упізнавання та подальше трактування. Варто зазначити, що людина традиційного суспільства не тільки не відносила видіння (так само як і сні) до розряду ілюзорного – в них бачили акт прориву вищої реальності у повсякдення життя, коли можна було проникнути у таємниці іншого світу й побачити майбутнє⁴³. Це було прерогативою людей особливої вдачі, "знаючих", адже вони бачили те, чого не бачили інші. До кола цих обранців безумовно входила сільська повитуха.

Звернімося до прозових наративів у формі фабулатів, які свідчать про надзвичайну здатність баби побачити долю дитини – "як на роду написано"⁴⁴. Усього під час експедицій подібних наративів нами зафіксовано близько двадцяти. Це, зокрема, регіон Полісся (Рівненщина, Житомирщина, Київщина), Черкащина та Слобожанщина. Їхня фабула є досить простою: баба-повитуха від незнайомого їй досі діда, що завітав до неї, звичайно, із проханням переночувати, отримує пораду – перед тим, як увійти до породіллі аби надати їй допомогу, зазирнути у вікно (двері) її хати і запам'ятати, що вона там побачить. Після повернення додому, баба сама (або гість) тлумачить видіння як майбутню долю тієї дитини, яку повитуха щойно прийняла. Подібний варіант є найрозгалуженішим. Траплялися тексти, які донесли до нас лише окремі фрагменти, ескізні штрихи до сюжету. Вони цікаві як носії певних мотивів, образів, як матеріал для аналізу і реконструкції тих чи інших фабульних версій. Наведемо один із найбільш повних текстів: "Таке говорили, що йшов один солдат, да зашов в село і просився на ноч. А там була баба саменька в хаті. Він просився на ноч, а вона каже – синочок, я не шкодую, ночуй, ночуй у мене, але не буде у тебе спокою. Я така баба, що мене зовуть до родов. Вона шептала до родів. Нічого, каже, бабо, я буду спать. Зостався ночувати, льог, заснув, ідуть по бабу – скорей бабо, скорей, бо родиться важко. Вона заходить під окно да

дивиться, слухає, як же ж вона там стогне. Як вона подивилася в вікно, баче, що вона стогне. Ще не породилося, а вже хлопчик вісить над столом. Вона вже зайшла да давай шептати прощу. Вона каже: "Отворіться ворота царськіє, а ти младенець скоро, скоро явись". Да вона пошептала і та хлопчика привела. Вона не казала, що бачила. Вона вже казала, що як буде жениться, так їй показалося. От вона вже прийшла, лягла спати, заснула, аж знов ідуть люди до неї. Каже – синочок, я ж казала, що тобі спокою не буде. Знов прийшли. Вона пошла да знов під окно. Аж там вона бачить хлопчик вже великий, що він жених, цветочок тута. А стоїть криниця, а та криниця закрита, а пошов дощ да стоїть калюжка. А їй показалося, що як буде жениться, то він втопиться. Як він вирос, а та баба, як він виріс, тим людям сказала, що як буде жениться, то повіситься, а другим сказала, що як буде жениться, то утопиться. Вони вже за ним слідили, слідили. Ніде і води йому не показували, щоб він не втопився. Він вже на посаді сидів, він вийшов на двор. Вони думали, мо про себе вийшов жених. А він вийшов до криниці – водички схотів да пив водичку і захлебнувся"⁴⁶.

Розглянемо наявні тексти детальніше. У якості посередника між потойбічним і земним світом, між віртуальними знаками-символами, які містять інформацію про долю дитини і – повітухою, для котрої вони на одну мить стають відкритими, виступає *дід* (*сивий дідусь, дідок, солдат, "чудной старичок", старець* – той, що просив хліба); деінде виявляється, що це "не дід, а Господь" або ж "Ісус Христос, [що] ходить по землі"⁴⁶ – у будь-якому разі, маргінал, чужа, подорожня людина, не позбавлена чудесних рис, адже співвідноситься із самим Господом Богом. Вона прийшла іззовні, із "нікуди" (ї туди ж піде), але у мить народин "випадково" опиняється в хаті повітухи. "Каналом зв'язку" із невідомим, а фактично – потойбічним світом слугує *вікно* ("подивись у вікно, яке щастя", "под окно, побачиш, шо буде воно робити", "зазирнула у вікно" тощо).

Проте і повітуху, що з'являється у вікні, можна сприймати неначе зматеріалізовану Долю, адже співали:

Як не дасть Бог щастя-долі,
Той не впросить мати.
Як я тебе, моя доню, в першу купіль клала,
Тоди твоя гірка доля в вікно заглядала⁴⁷.

Слід зауважити, що на Подніпров'ї "каналом зв'язку" виявилися двері: баба зазирає через отвір на місці дверної завертки або клямки: "вона бере клямка та у ту дірку дивиться"⁴⁸. Проте у даному сюжеті провідною все ж видається не стільки ідея вікна-дверей як отвору на межі-кордоні, скільки його персональний план: хто зазирає у хату і кому відкриваються видіння?

Принагідно зазначу, що у своєму видінні баба уже ясно бачила стать дитини. Зустрівся варіант, коли для того, аби дізнатися чи народиться хлопчик, чи дівчинка, треба було спеціально подивитися направо (як щось побачить – буде дівчинка), або наліво (відповідно, хлопчик)⁴⁹. Але стрижнем наративів був нехитрий перелік знаків – передвісників життєвого "сценарію" немовля. За ними повітуха за одну мить "відчитувала" інформацію щодо тривалості життя дитини, а йшлося переважно про передчасну (насильницьку) смерть – "вмре маленьке, в молодих годах, чи по старості"⁵⁰.

Зауважу, що долю дитини вона бачила в одному, безальтернативному варіанті (в одній хаті – одне видіння). Причини смерті не відзначаються багатством фантазії – йшлося головним чином про повішання або утоплення. Відповідно, ключовим символом у першому випадку ставало усе, що могло бути дотичним до такого роду трагедії: мотузка ("верьовка"), волос, гойдалка – у видіннях майбутня жертва на цьому *висіла, колихалася, чіплялася*, ("чіпляється за мотузку і пробирається до сволюка"⁵¹), *перекидалася*, з цим також *гралася*; відповідний атрибут міг з'являтися сам по собі – мотузка *теліпалася, лежала на столі*. У другому випадку, в якому видіння сприймалося як приречення до смерті через втоплення, ключовим символом виступали ночви (ночовки), а також рівчак, канава. Відповідно, у цих ємкостях *купалися, колихалися, лежали, борсалися*; в одному випадку зафіксовано: "...каченятко бігало по хаті, а там в ночовках вода"⁵². Бачення криниці (подеколи разом із калюжою) означало втоплення під час весілля.

Серед інших варіантів із негативним прогнозом зустрілися наступні сюжети: "дитина повзає по землі" (із пророцтвом "вмре на землі"), а також: пляшки побачить – буде п'яничкою; "вона з платком біжить, то значить вона дівкою буде мати дитину" [стане покриткою – О.Б.], "собака гавкала і рвала людей"; "б'ються у хаті"⁵³.

У частині сюжетів "провидіння" в особі баби все ж залишає надію й на щасливу долю, адже вона може побачити й ідилічну картину. Тут ключовим знаком стає стіл/гості за столом: "на столі стільки добра"; відповідно, вона бачила "співи, гульки, випивку" – буде "жизнь жить"; гості пили, їли, музика грає – "багатий буде"; сидять "в саду хорошему" тощо. Цікаво, що на Черкащині, на батьківщині Тараса Шевченка, й досі переказують видіння повитухи, яка ще до народження Кобзаря побачила як "сидять кругом стола люди" й одразу зрозуміла, що "з нього буде великий чоловік"⁵⁴. Деколи бабці ввижались "картинки" майбутнього життя: "бумагами перекидається – mocno грамотне"; "колода стояла да рубали – буде столяром", "чоловік пише – буде начальником"⁵⁵.

Показово, що низка польових матеріалів свідчить, що повитуха таки сповіщала рідних про своє видіння, насамперед, молоду мати, – "щоб берегла". На Чернігівщині, зокрема, зафіксовано: "Сповіщала, але не одразу, а з часом. Усі вони [видіння – О.Б.] здійснювалися. Збиралися: мати, свекруха і родільниця, близькі жінки, і баба розповідала їм долю дитини, яка б вона не була"⁵⁶. Щоправда, зафіксовано свідчення, що побачене баба або взагалі зберігала у таємниці: "А людям вона не розпространяла як вона це бачила – вона і спасала", або розповідала лише сусідам: "Подивиться, подивиться, вона вам не скаже, а сусіді скаже: "А воно жити не буде"⁵⁷. Чи не основним мотивом розголошення бабою таємниці свого видіння була формула-попередження: "Бережіть дитину".

У розгалужених текстах ми неодмінно знайдемо згадку про намір захистити дитину/парубка (а йдеться переважно про хлопчиків), спробу уникнути ситуації, яка, за пророцтвом, віщувала біду – у більшості наративів йдеться про спробу нейтралізувати колодязь (як основну небезпеку втопитися в ньому) – його забивали/закривали/зав'язували. Але подібні заходи ніколи не спрацьовували: "Нашла хмара, пішов дождь, і він в калюжі і втопився"⁵⁸. Тому що Долі, яку побачила бранка, не можна уникнути, її не можна обдурити, вона є невідворотною.

Відтак при розгляді повитухи як міфологічного персонажу, серед "пучка" притаманних їй властивостей вимальовується дар пророцтва. Ще до народження дитини, на етапі запліднення і вагітності жінки їй були добре відомі певні приписи – вірили, що будучи вчасно задіяні, вони могли скоригувати долю дитину. За зовнішнім виглядом новонародженої дитини бабка також могла оцінити життєвий потенціал дитини – чи буде жити, чи помре. У даному випадку її медичний досвід поєднувався із її спостережливістю, а також певними уявленнями та прикметами. Проте, на відміну від персонажів класичної міфології, долі дитини вона не визначала, її не дарувала, не перерозподіляла й не ворожила. Її місія полягала в іншому – у мить біологічного народження дитини за допомогою нехитрого набору знаків *побачити* "приречення" істоти, що незабаром з'явиться або уже з'явилось. І сповістити про нього. Цієї долі не можна вибирати – про неї можна тільки знати. Усі спроби її уникнути, як ми побачили – марні.

Відомо, що здатністю надбачення наділялася надлюдина, а чаклунська сила завжди пов'язувалася із очима. Чаклуни наділені особливим зором/або, навпаки – сліпотю (але незрячість також пов'язана із надзнанням та даром, буквально – прозирати у невідомість), а також слухом/нюхом – звідси уявлення про їхню двоїсту природу, зв'язок із потойбічним світом. У цих сюжетах зв'язок повитухи із потойбіччям простежується чи не найрельсфніше.

На подвійну семантику вікна уже не раз вказувалося дослідниками⁵⁹: воно дозволяє із середини дивитися – "своєму" – за межі хати, у "чужий" світ; зовні – "чужому", небезпечному – у внутрішній, "свій" простір хати. Нагадаю прикмети: стук у вікно, птах б'ється у вікно – усе це віщує на смерть; остання (разом із хворобами) проникає через вікно у внутрішній простір. *Вікно*, так само як *криниця*, водяна гладь *купелі* (співали: "...Я ж тебе, доню, по двічі купала / Не раз гірка доля в купіль заглядала..."⁶⁰); *поверхня* розтопленого жиру, масла або меду при ворожінні, – подібно до дзеркала, крім функції відображення, фактично являли собою *кордон/межу* – між земним і потойбічним, цим і тим світом, це – отвір в інший світ⁶¹. Усталеними були уявлення про зв'язок дзеркала із культом померлих. У момент народження дитини не тільки відкривається – буквально, "вікно" між світами. На кордоні внутрішнього та зовнішньо-

го простору знаходиться повитуха, контакт між ними відбувається через неї. Вона неначе ключ, за допомогою якого одмикається або закривається космос, природа, потойбічний світ. Віщування долі знаходиться у цьому ж ряді. Записане на Подніпров'ї: "Як [баба] пройде з ними [кумами – О.Б.] через міст, то вона скаже, яка судьба"⁶², – підтверджує цю думку.

Вікна, так як і двері, подібно до будь-якого отвору, наділяються жіночою семантикою, асоціюються з жіночим началом ('родові шляхи'), а отже – тілесним низом⁶³ (термін 'вікна' використовувався також для означення жіночої статевої щілини). Внутрішній простір хати, так само, як завжди закрита ємність жіночого тіла – у мить народження дитини стають проникливими задля миттєвого прориву у віртуальне майбутнє. Подібно до персонажів вищезгаданих сюжетів, коли дитина отримувала свою долю від Бога (ангелів, суддів тощо), повитуха також виявилася причетною до сфери віщування (а фактично – визначення) життєвого "сценарію" немовля у мить його народження. У цьому статусі вона, безумовно, була обраною, сакральною особою.

¹ Цит. за: Карев В.М. Судьба // Мифы народов мира / Гл. ред. С.А.Токарев. – Т. 2. – С.472.

² Див. Баранов Д.А. "Незнакомые" дети (к характеристике образа новорожденного в русской традиционной культуре) // Этнографическое обозрение. – 1998. – №4. – С.122; Пономарченко К.А. Этнолингвистический материал с архипелага Додеканезы // Этнографическое обозрение. – 2000. – №3. – С.54.

³ Мифология. Иллюстрированный энциклопедический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. – СПб., 1996. – С.721.

⁴ Высоцкий Н.Ф. Роль женщины в истории нашей народной медицины. – Казань, 1908. – С.11.

⁵ Веселовский А. Несколько новых данных к народным представлениям о Доле // Этнографическое обозрение. – 1891. – Кн. IX. – №2. – С.20.

⁶ Срезневский И. Роженицы у славян и других языческих народов. – М., 1855. – С.17.

⁷ Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. О связях некоторых представлений в языке. О купальских огнях. О доле и сродных с нею существах. – Харьков, 1914. Изд-е 2-е. – С.78.

⁸ Иванов П.В. Народные рассказы о Доле // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1892. – Т. 4. – С.54 – 89.

⁹ Толстой Н.И. Суденицы // Мифология. Иллюстрированный энциклопедический словарь... – С.649.

¹⁰ Див.: Васильев М.К. Антропоморфические представления в верованиях украинского народа // Этнографическое обозрение. – 1890. – №1. – С.87–100; №4. – С.157–169.

¹¹ Див.: Журавлев А.Ф. Доля // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Изд-е 2-е. – М., 2002. – С.113.

¹² Шекерик Доникив П. Родини і хрестини на Гуцульщині // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С.100.

¹³ Шухевич В. Гуцульщина. Ч.III // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1902. – Т.V. – С.13.

¹⁴ Див.: Толстой Н.И. Вказ. праця. – С. 649; Толстая С.М. Судьба // Славянская мифология... – С.457.

¹⁵ Иванов В.В., Топоров В.Н. Суд // Мифология. Иллюстрированный энциклопедический словарь... – С.649.

¹⁶ Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України (далі – ІМФЕ). Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.57. Зап. автора (2004 р.) у с. Волошине Лугинського р-ну Житомирської обл. від Романчук Наталі Саківни, 1925 р.н.

¹⁷ Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909 – Т.II. – Ч.2. – С.13.

¹⁸ Милорадович В.П. Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1897. – Т. 10. – С.20.

¹⁹ ІМФЕ, ф. 14 – 5, од. зб.563. – Арк.40. Зап. автора (2004 р.) від переселенки з с. Голубівичі Народицького р-ну Житомирської обл. Дмитренко Ольги Яківни, 1927 р.н.,

²⁰ Див., наприклад: Гр[ушевський] Мр. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з Полудневої Київщини / Оброб. З.Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906. – Т.VIII. – С.28; Иванов П.В. Дни недели (к малорусской этнографии). – Харьков, 1905. – С.7; Кабакова Г.И. Антропология женского тела в славянской традиции. – М., 2001. – С.80 – 83.

²¹ ІМФЕ. – Ф.1 – Од. зб.420 – Арк.114. Зап. П.Коваліва (1925 – 1926 р.) у с. Москалівка Летичівського р-ну Вінницької обл. від Ковальової Ірини Михайлівни.

²² Там само.

²³ Иванов П. Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии // Этнографическое обозрение. – 1897. – №1. – С.34

²⁴ Сумцов Н.Ф. Культурные переживания // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVII. – С.25.

- ²⁵ Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край ... / Под ред. П.П.Чубинского. – СПб, 1877. – Т.IV. – С.4.
- ²⁶ ІМФЕ, ф. 15 – 3, од. зб. 213. – Арк. 48 зв. Зап. В. Лук'янова (1927 р.) у с. Беги від Вознюк Прузини Андрійовни, 1869 р. н.; Там само, ф. 1 – дод., од. зб.270. – Арк.22. Зап. Л.Шевченко (1925 р.) у с. Перга Олевського р-ну Житомирської обл. від Халимони Гаврилук (б/р.н.); Там само. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.170. Зап. автора (2000 р.) у с. Дзэндзелівка Маньківського р-ну Черкаської обл. від Мальованої Ярини Федорівни, 1912 р. н.
- ²⁷ Див. також про повір'я щодо матері і дитини: Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000. – С.107.
- ²⁸ ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.245, 151, 180. Зап. автора у с. Полянецьке Уманського р-ну, с. Іваньки Маньківського р-ну Черкаської обл.; с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
- ²⁹ Борисенко В.К. Обряди життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1997. – С.282.
- ³⁰ Талько-Гринцевич Ю.Д. Народное акушерство в Южной Руси. Издание журнала "Земский врач" – Чернигов, 1889. – С.44.
- ³¹ ІМФЕ. – Ф.1 – дод. – Од. зб.270. – Арк.23. Зап. Л. Шевченко (1925 р.) у с. Перга Олевського р-ну Житомирської обл.
- ³² Ящуржинский Хр. Поверья и обрядности родин и крестин // Киевская старина. – 1893. – №7. – С.76.
- ³³ ІМФЕ – Ф.15 – 3. – Од. зб.213. – Арк.36. Зап. В.Лук'янова (1927 р.) у с. Беги Коростенського р-ну Житомирської обл. від Вознюк Прузини Андрійовни, [1870 р. н.].
- ³⁴ Там само. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк. 185. Зап. автора (2000 р.) у с. Чорна Кам'янка Маньківського р-ну Черкаської обл. від Попелюшної Євдокії Омельківни, 1916 р. н.
- ³⁵ Верхратский С. Народне акушерство на Україні // Труды I Всеукраїнського з'їзду акушерів і гінекологів. Київ, 23 – 28 травня 1927 р. / Під ред. Г.Ф Писемського. – К., 1928. – С.919.
- ³⁶ Див.: Gelis, J. History of Childbirth: Fertility, Pregnancy, and Birth in early Modern Europe. – Great Britain, Cambridge, 1991. – P.161. Серед інших уявлень, які мали універсальний характер: чим довший відрізок пуповини – тим краще буде голос (у хлопчика), чим коротший – тим краще буде фігура (у дівчинки). Спеціальні приписи щодо перев'язування та перерізування пуповини стійко зберігалися й в українських емігрантів в Канаді: "Божи борони, аби не в'язали з льону, бо та дитина не буде мати дітей"; міряли [як пупа різала] два чи три пальці – бабам, то довше, а хлопцям – то коротше" – ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.257, 262. Зап. автора (2002 р.) у с. Волинь (провінція Альберта, Канада).
- ³⁷ Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 1. Київське Полісся. 1994. – Львів, 1997. – С.166.
- ³⁸ Талько-Гринцевич Ю.Д. Вказ. праця. – С.42.
- ³⁹ Там само. – С.43.
- ⁴⁰ Див.: Малинка А. Родины и крестины (материалы, собранные в м. Мрине, Нежинского уезда). Оттиск из Киевской старины. – К., 1898. – С.10.
- ⁴¹ Верхратський С. Вказ. праця. – С.919
- ⁴² ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.250. Зап. автора (2000 р.) у с. Халеп'я Обухівського р-ну Київської обл. від Борисенко Галини Семенівни, 1929 р. н.
- ⁴³ Гуревич А.Я. Западноевропейские видения потустороннего мира и "реализм" средних веков // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1977. – Вып. 411. – №8. – С.10.
- ⁴⁴ Стислий аналіз цього сюжету див. також: Власкина Т.Ю. Донские былички о повитухах // Живая старина. – 1998. – №2. – С.15 – 17.
- ⁴⁵ ІМФЕ – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.151. Зап. автора (2006 р.) у с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Грибіневич Надії Дем'янівни, 1922 р.н.
- ⁴⁶ Див.: Иванов П. Этнографические материалы... – С.34 – 35; ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.129. Зап. автора (2006 р.) у с. Дроздинь Рокитніського р-ну Рівненської обл. від Огіевич Ганни Іванівни, 1935 р. н.
- ⁴⁷ ІМФЕ. – Ф.1 – дод. – Од. зб.270. – Арк.51. Зап. Л.Шевченко (1925 р.) у с. Виступовичі Овруцького р-ну Житомирської обл. від Кулини Прицені (б/р.н.).
- ⁴⁸ ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.129, 49, 181. Зап. автора (2006, 2004 рр.) у с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл.; Ганнівка Народицького р-ну Житомирської обл., Чорна Кам'янка Маньківського р-ну Черкаської обл.
- ⁴⁹ Там само. – Арк.281. Зап. Т.Зубрицької (б/р) у с. Плєскачівка Смілянського р-ну Черкаської обл. від Івахно Агафії Володимирівни, 1922 р. н.
- ⁵⁰ Там само. – Арк.236. Зап. автора (2003 р.) у с. Діброва Ізюмського р-ну Харківської обл. від Кукиної Ольги Платонівни, 1926 р. н.,
- ⁵¹ Иванов П. Этнографические материалы... – С.35.
- ⁵² ІМФЕ. – Ф.14 – 5. – Од. зб.563. – Арк.117. Зап. автора (2006 р.) у с. Березне Рівненської обл. від Демидовець Хатіми Яківни, 1925 р.н.

- ⁵² Там само. – Арк. 201, 165. Зап. автора (2000, 2006 рр.) у с. Полянецьке Уманського р-ну, с. Роги Маньківського р-ну Черкаської обл.; с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 181. Зап. автора (2000 р.) у с. Іваньки Маньківського р-ну Черкаської обл. від Пампухи Ганни Йосипівни, 1903 р. н.
- ⁵⁵ Там само. – Арк. 107, 123 – 125, 181, 49, 117. Зап. автора (2006, 2000 рр.) у с. Кам'яне, с. Березне Рокитнівського р-ну Рівненської обл., с. Іваньки Маньківського р-ну Черкаської обл., с. Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл., с. Ганнівка Народицького р-ну Житомирської обл.,
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 284. Зап. А.Брекатніної (1999 р.) у с. Нова Басань Бобровицького р-ну Чернігівської обл. від Нестерчук Ганни Карпівни, 1926 р. н.
- ⁵⁷ Там само. – Арк.228, 178. Зап. автора (2003, 2000 рр.) у с. Студенок Донецької обл., с. Полковниче Ставищенського р-ну Київської обл.
- ⁵⁸ Там само. – Арк.121. Зап. автора (2006 р.) у с. Березне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Набукович Галини Антонівни, 1918 р.н.
- ⁵⁹ Див. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб., 1993. – С.166.
- ⁶⁰ Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу... – С.104.
- ⁶¹ Толстой Н.И. Предсказание смерти в колодце или сосуде // Очерки славянского язычества. – М., 2003. – С.457.
- ⁶² ІМФЕ. – Ф 14 – 5 – Од. зб.563. – Арк. 173. Зап. автора (2000 р.) у с. Дзендзеліака Черкаської обл. від Бондаренко Олександри Василівни, 1923 р. н.
- ⁶³ Див.: Мазалова Н.Е. Состав человеческий: Человек в традиционных соматических представлениях русских. – СПб., 2001. – С.72.

В статье анализируются фольклорные тексты, записанные во время полевых исследований, в которых отражены представления о способности бабы-повитухи предвидеть судьбу ребенка. Подобные сюжеты указывают на ее статус как "знающей" особы, определяют ее "избранность", связь с потусторонним миром, свидетельствуют о ее причастности к мифологическим персонажам.

Ключевые слова: баба-повитуха, доля (судьба), провидение, предвидение, пророчество, приметы, деторождение, окна/двери (как канал связи), потусторонний мир, мифологический персонаж.

The author analyzes the fieldwork evidences about the conception of a midwife's faculty for foresight the destiny of a newborn child. These motives indicate her status as an "expert" person, determine her as a chosen one, as well as her connection with the other world. Therefore, the image of the midwife may be correlated with other mythological personages.

Key words: the midwife (baba), doom (fortune), providence, foresight, oracle, omens, child-bearing, window/door (as the canal of communication), the other world, mythological personage.